

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ДИДАКТИЧНОЇ ТА НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКОЇ КУЛЬТУРИ ВИКЛАДАЧА ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

УДК 378.937

О. С. Цокур

З огляду на кардинальні зміни соціокультурного середовища вищої школи, які потребують безперервного вдосконалення фахової підготовки й педагогічної майстерності викладачів, підвищення рівнів їхньої дидактичної та науково-дослідницької культури набуває своєї актуальності. Особлива актуальність цієї проблеми, відсутність фундаментальних праць щодо її конструктивного вирішення, а також недостатній рівень розробленості теоретичного й прикладного аспектів обумовили вибір теми поданої роботи, метою якої є узагальнення психолого-педагогічних праць щодо визначення сутності і структури дидактичної та науково-дослідницької культури викладача вищого навчального закладу як менеджера навчально-виховного процесу й організатора науково-дослідної роботи студентів.

Теоретичну основу запропонованої проблеми дослідження складають: праці, в яких розкрито роль і значення науки для розвитку суспільства, системи вищої освіти та особистості майбутнього фахівця-науковця (О. Александров, І. Бик, Б. Вейнберг, Г. Волков, Є. Жаріков, О. Микитюк, Н. Мотрошилова, В. Оствальд, І. Петер, Є. Регірер, С. Різниченко, Л. Седов, Г. Сельє, Х. Уарте, Є. Яновський, М. Ярошевський та ін.); положення про сутність організації науково-дослідної роботи та специфіку формування навчально-пошукової й науково-дослідницької діяльності студентів й магістрів (М. Анцибор, В. Журавльов, В. Загвязинський, І. Ільясов, Я. Колибабюк, Л. Круглий, М. Львов, Я. Мараш, О. Мартиненко, В. Ніколаєва, Г. Ніколаї, Т. Татукіна, І. Усачова, Л. Хомич, О. Цокур та ін.), особливості формування професійної компетентності та педагогічної майстерності випускників вищих педагогічних навчальних закладів (А. Барабаншиков, В. Бенін, Є. Богданов, І. Богданова,

Є. Бондаревська, В. Гриньова, Л. Кондрашова, З. Курлянд, А. Ліненко, Г. Нагорна, О. Плахотнік та ін.); рекомендації щодо шляхів і засобів формування науково-дослідницьких здібностей, умінь і якостей майбутніх фахівців (Н. Амеліна, Е. Карпова, Н. Кічук, М. Князян, В. Лісовий, В. Литовченко, В. Рибалко, В. Семиченко, С. Сисоєва, Р. Хмелюк та ін.). Крім того, сьогодні визначено концептуальні положення про пріоритетні напрями розвитку та сутність професійно-педагогічної, навчально-методичної й науково-дослідницької діяльності викладачів у системі вищої освіти, напрями її реформування, що містяться в законах України “Про вищу освіту” (2001), “Про основи державної політики у сфері науки і науково-технічної творчості” (1992), “Про наукову і науково-технічну діяльність” (1996), Державній національній програмі “Освіта” (Україна ХХІ століття) (1994), положенні “Про підготовку науково-педагогічних і наукових кадрів” (1999), Національній доктрині розвитку освіти в Україні в ХХІ столітті (2001).

Вивчення праць провідних українських вчених (В. Андрущенко, І. Бех, О. Глузман, І. Зязюн, М. Євтух, О. Савченко, Н. Ничкало, О. Сухомлинська, М. Ярмаченко та ін.) доводить, що надалі провідним ресурсом модернізації вищої школи буде не стільки предметна поінформованість професорсько-викладацького складу, скільки його дидактична й науково-дослідницька культура. Саме останні, на їхню думку, будучи універсальними характеристиками особистості сучасного викладача як професіонала сфери освітніх послуг вищої школи, забезпечують пошук і впровадження педагогічних інновацій, а також творчий розвиток через вихід за межі нормативної діяльності, вияв здатності до створення й передачі студентам соціокультурних і професійних цінностей.

Так, дидактична культура викладача вищої школи досить тривалий час визначалася як сукупність цінностей, норм і правил, що ефективно регулюють діяльність, спілкування і поведінку учасників процесу навчання в межах певного дидактичного середовища через вияв його такту, інноваційності педагогічного мислення, професійної освіченості й вихованості [1]. При цьому

наголошувалося на тому, що при розв'язанні проблем формування особистості викладача вищої школи найбільш значущим є факт його включення у сферу професійної – педагогічної дійсності не лише як носія дидактичної культури, але й як її суб'єкта, для чого передусім необхідно опанування ним передового професійного досвіду й відповідної спадщини щодо організації процесу навчання у вищій школі.

Оскільки дидактична культура є складовою професійної культури викладача вищої школи, а також різновидом загальної культури особистості, то в її розумінні ми дотримуємося точки зору представників діяльнісного підходу до визначення її сутності (Є. О. Балер, В. Є. Давидович, М. С. Злобін, Ю. О. Жданов, М. С. Каган, Л. С. Коган, Е. В. Соколов та ін.). На підставі цього ми розуміємо культуру як специфічний спосіб діяльності, що забезпечує збереження і відтворення цивілізації в умовах мінливості навколишнього світу за рахунок розгляду статусу людини як суб'єкта культурно-історичного процесу: “Специфіка культури полягає в тому, що вона розкриває якісну сторону людської діяльності, показує, наскільки остання (у будь-якій сфері) виступає реалізацією сутнісних сил, творчих потенцій людини, наскільки ця діяльність відповідає певним вимогам і нормам” [1, с. 55].

Як наслідок, під культурою ми розуміємо такий спосіб творчої діяльності особистості, за допомогою якого передбачається саме позитивне перетворення в різних сферах буття людини (культурна діяльність), зокрема на рівнях:

потреб і безпосередніх засобів їх реалізації через звичайні, повсякденні види діяльності;

виробництва – виготовлення знарядь, засобів праці, її технологій;

системи суспільних відносин;

суспільної свідомості (буденної, професійної та науково-теоретичної).

У межах дослідницького підходу, що розглядається, певної ваги набула позиція дослідників, відповідно до якої в основу розуміння феномена культури особистості було покладено її розуміння як найвищого рівня людської освіченості і компетентності. Так, Б. Г. Гершунський, досліджуючи проблему

формування індивідуального стилю діяльності особистості фахівця, відзначає, що “Культура – найвищий вияв людської освіченості і професійної компетентності. Саме на рівні культури може у найбільш повному вигляді виявитися людська індивідуальність” [1, с. 74].

Зважаючи на це, на нашу думку, дидактична культура викладача вищої школи постає особливою сукупністю, ансамблем його соціальних і професійно-педагогічних якостей, що виявляються у його життєдіяльності не стільки у кількісних і формальних, скільки в складних якісних параметрах, які визначають продуктивність його відповідної – навчальної діяльності зі студентами. Саме тому дидактична культура викладача вищої школи виявляється не лише через суму знань, переконань, набутих здібностей, умінь та навичок, засвоєних методів і способів організації навчальної діяльності, а постає змістовним наповненням його професійно-педагогічної життєдіяльності, стилю й образу життя в освітньо-науковому середовищі вищого навчального закладу. Це кумулятивне новоутворення, що забезпечує якість конкретних форм навчальної діяльності та дидактичної поведінки викладача, рівень, повноту і цілісність розвитку його особистості як професіонала сфери освітніх послуг вищої школи. Дидактична культура – це міра досягнутого розвитку викладача вищої школи, його внутрішнього світу, професійно-педагогічного потенціалу і готовності до різноманітної навчальної діяльності на підставі збереження і поширення світу дидактичних цінностей.

Слід відзначити, що внаслідок дії складного зв'язку “суспільство – особистість” остання, з одного боку, є носієм культури, яка стає внутрішнім змістом її розвитку, завжди залишаючись основним об'єктивним фактором цього процесу. В означеному контексті дидактична культура викладача вищої школи виявляє свою сутність як засіб і певний ступінь його гармонійного і різнобічного розвитку як викладача вищої школи, коли сукупність притаманних йому професійно-педагогічних та соціальних якостей стала системною і цілісною, набула ціннісної спрямованості. Через це особистість викладача вищої школи, що набула дидактичної культури, здатна до такого

самоуправління та саморегуляції в типових і нестандартних дидактичних ситуаціях, яке функціонально забезпечує високу ефективність її соціально значущої діяльності в освітньому середовищі вищої школи.

З іншого боку, особистість викладача є споживачем і, одночасно, творцем дидактичної культури. Причому якщо дидактична культура пропонує кожному індивіду певний, тобто соціально обумовлений діапазон цінностей, загальноприйнятих у сфері освітнього процесу, то особистість викладача з тією чи іншою мірою свободи будує своє власне розуміння і бачення культури і на основі індивідуального вибору у контексті конкретних соціокультурних умов проектує її подальший розвиток. Через це такий постійно діючий, складний і суперечливий у смислі соціальних детермінант обмін суспільними й індивідуальними цінностями, вимогами до суспільства і особистості, її індивідуальними очікуваннями і життєвими планами є основою механізму культурного процесу, що відбувається в сфері освітніх послуг.

Суттєво, що в психолого-педагогічних дослідженнях поняття “науково-дослідницька культура” особистості є вкрай популярним і широко вживаним. Але найчастіше воно використовується без належного висвітлення його сутності, що заважає адекватному розумінню його значущості для професійного розвитку й саморозвитку особистості професіонала загалом і майбутнього науковця зокрема. Професійна сфера життя особистості є найбільш синтетичною за змістом, оскільки містить у собі реальні, виражені в дійсності “аналоги” всіх сутнісних (онтологічних) рівнів людського буття. Професійна сфера життя, її змістовий та якісний рівні виражають міру біологічної зрілості індивіда, якість соціальної зрілості особистості, перспективу становлення культурно-історичної індивідуальності.

З огляду на це науково-дослідницька культура – це різномірний і багатомірний розвиток “Я” особистості як суб’єкта наукового пізнання, спілкування й праці, який здійснюється самою особистістю в процесі реалізації “життєвого діла”, соціальної діяльності, професії. Це сутнісний для конкретної особистості рівень розвитку саме наукового ставлення до світу і всієї системи

життєвих відносин загалом (Є. Б. Старовойтенко). Це перспектива розвитку професійного ставлення особистості фахівця до навколишнього світу, яке складається з засвоєння нових, обумовлених професією, засобів пізнання, розуміння, опанування, перетворення світу речей, світу інших людей, світу власного “Я”.

Науково-дослідницька культура викладача вищої школи – це перспектива особистості в опануванні культурно-історичного досвіду формування свого “Я” як суб’єкта науково-педагогічного пізнання, спілкування і праці, тобто досвіду, який зберігається, перебуваючи в змісті науково-методичної та науково-дослідницької діяльності і може здобуватися особистістю при умові сутнісного, глибокого опанування сфери своєї професії. На цій підставі особистості відкриваються додаткові засоби “творчої самодіяльності” (С. Л. Рубінштейн), що можуть забезпечити цілісне, завершене формування світу індивідуального “Я” особистості. Як наслідок науково-дослідницька культура особистості – це:

по-перше, така система соціальних якостей, яка формується ізоморфно структурі і функціям діяльності особи як “людини науки” і відносно адекватна умовам і факторам історичного розвитку наукового прогресу суспільства на кожному із його етапів;

по-друге, науково-дослідницька культура особистості є одночасно і підсумком, і основою духовного та предметно-практичного становлення індивіда як суб’єкта наукового пізнання, спілкування й праці, оскільки вона виявляє свою суть і як продукт, і як основа й умова його науково-дослідницької діяльності та поведінки в сфері наукового співтовариства;

по-третє, як продукт науково-дослідницька культура особистості виступає тоді, коли вона накопичує у собі відповідний обсяг знань і досвіду творчої діяльності, створює широту діапазону інтересів і здібностей. А як основа і умова науково-дослідницької діяльності й поведінки особистості науково-дослідницька культура виступає тоді, коли забезпечує змістовність дослідницької практики на підґрунті тих накопичень, які вона свідомо культивує.

Як свідчать джерела, в окремих випадках науково-дослідницька культура викладача вищої школи визначається як методологічна культура фахівця-професіонала. При цьому остання найчастіше визначається у двох ракурсах [2]:

вужькому, тобто як особливий склад мислення, що заснований на знанні логіки й методологічних засад певної галузі науки, а також вмінь їх використовувати при аналізі чи вирішенні певних науково-теоретичних завдань;

широкому, тобто як складноструктурований феномен, який обіймає сферу мислєдїяльностї фахівця у площинах – професійної філософії (світоглядні принципи, настанови, переконання тощо) і професійної рефлексії (розуміння, самоаналізу тощо).

Ми, додержуючись настанов діяльностного підходу, а також розуміння сутностї феномена “науково-дослідницька культура”, висвітленої Г. Сомбаманією [3], вважаємо правомірним визначення в структурі науково-дослідницької культури викладача вищої школи чотирьох компонентів, а саме:

когнітивного, що, виконуючи предметно-змістову функцію, опікує систему дій особистості викладача як суб’єкта науково-освітнього процесу вищого навчального закладу щодо компетентного визначення концептуального й емпіричного апарату власного наукового дослідження; реалізації відповідних предмету дослідження форм логічного мислення і стратегій пошуку, сприймання, опрацювання й інтерпретації наукових знань;

технологічного, що, виконуючи процедурно-операціональну функцію, забезпечує систему дій особистості викладача щодо адекватного використання ним на кожному з етапів власного дослідження технологічного інструментарію наукової творчості (теоретичних, емпіричних і статистичних методів дослідження); реалізації конструктивних засобів і прийомів техніки наукової комунікації і міжособистісного спілкування в межах наукової спільноти;

аксіологічного, що, виконуючи ціннісно-орієнтаційну функцію, зумовлює систему дій особистості викладача щодо його спрямованості на певні методологічні настанови і принципи наукового пізнання; прийняття і

додержання гуманістичних цінностей, ідеалів, норм, правил та етичних канонів поведінки у сфері наукової комунікації, співпраці і співтворчості, загальноприйнятих науковим співтовариством;

суб'єктного, що, виконуючи рефлексивно-творчу функцію, опікує систему дій особистості викладача щодо його свідомого й відповідального ставлення до себе як до “людини науки”, що постійно розвивається і зростає, – дослідника, науковця, вченого; безперервного самопізнання й самовиховання необхідних і професійно важливих якостей, їх творчої самореалізації в сфері наукового пізнання, спілкування, співпраці й співтворчості.

Дидактична й науково-дослідницька культура викладача вищої школи в умовах сьогодення набувають усе більшої ваги щодо забезпечення ефективності його професійної самореалізації в сфері освітніх послуг, зорієнтованої на розширення академічних свобод студентів. Означені феномени тісно пов'язані між собою, але не є тотожними, оскільки відображають специфіку різних функцій викладача в сфері організації науково-освітнього процесу, що здійснюється вищими навчальними закладами. Спільними ознаками дидактичної й науково-дослідницької культури викладача вищої школи, по-перше, є те, що вони виявляють свою сутність як складноструктуровані феномени, які здобуваються впродовж спеціальної професійної підготовки (загальнопедагогічної та наукової) через магістратуру й аспірантуру, обіймаючи сферу його мислєдіяльності у площинах – філософії освіти й філософії науки (світоглядні принципи, настанови, переконання тощо) і професійно-педагогічної та наукової рефлексії (розуміння, самоаналізу тощо) особливостей освітньо-наукового середовища, суб'єктом якого він є. По-друге, структура дидактичної й науково-дослідницької культури викладача вищої школи передбачає наявність однакової сукупності компонентів – когнітивного, технологічного, аксіологічного та суб'єктного. Натомість їх функціонування передбачає специфічність предметної ознаки функцій викладача вищої школи, з одного боку, як менеджера освітнього процесу, що здійснює керування

навчальною діяльністю студентів, а з іншого – як організатора власної та їхньої наукової творчості.

Перспективи подальших розробок у даному напрямку полягають у визначенні шляхів і засобів підвищення рівнів дидактичної та науково-дослідницької культури молодих та досвідчених викладачів вищої школи.

Список використаної літератури

1. Гершунский, Б. С. Философия образования для XXI века (в поисках практико-ориентированных образовательных концепций) / Б. С. Гершунский. – М. : Совершенство, 1998. – 608 с.

2. Кичук, Н. В. Формування творчої особистості вчителя : монографія / Н. В. Кичук. – К. : Вища шк., 1994 – 156 с.

3. Сомбаманія, Г. М. Формування науково-дослідницької культури майбутніх магістрів в умовах ступеневої освіти : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Г. М. Сомбаманія. – Одеса, 2010. – 289 с.

Рецензент: доктор педагогічних наук, професор Романишина Л. М.